

Gyűjtő: KNEZT ALPIT
Gyűjtés ideje: 1969.

TART.: A FEHÉR GYÁSZ SOMOGYBAN

10 lap

Földrajzi mutató: SOMOGY MEGYE

Stankmutató: XIV. 2.

XIX. A

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁRMAJ

ATVERETVE AZ EGYS. UTK. 1236-os TÉTELE ALÓL

1236

KNÉZY JUDIT:

A FEHÉR GYÁSZ SOMOGYBAN

A XIX. század végén, a XX. század elején figyeltek fel a helytörténeti írók arra a néprajzi jelenségre, hogy a Dél-Dunántul egyes vidékein az idős asszonyok tiszta fehér házivászon ruhában gyásznak - így az Ormánságban, Sárközben, Hetésben és Somogyban is.¹ A somogyi szerzők csak a csökölyi fehér gyászt említik. Valószínűleg egymástól vették át az adatokat, vagy egy forrásból merítettek.

A milleneumi néprajzi kiállítás csökölyi házában is szerepelt egy gyászoló öregasszony tetőtől-talpig fehérben. Már ezt megelőzően 1892-ben Széchenyi Imre², 1894-ben Baksay Sándor tudósít különleges néprajzi jelenségről. A paraszti osztály gazdasági élete belső törvényszerűségeinek ismerete hiányában a XIX. század féltudományos módszerei szerint avar, török, francia, hun, mongol, de főképp török párhuzamokat véltek felfedezni e szokásban.³ Baksay Sándor ezt írja: "... mondják - t.i. az arcot eltakaró patyolat kendőről - török szokás, inkább patarénus, vagy bibliai az egész fehér öltözködéssel együtt." Malonyay ehhez hozzáteszi, hogy a fehér gyász "régente a francia királynők kiváltsága volt."⁴ Csánki Dezső szerkesztette monográfiában ezt olvassuk Csökölyről: "Asszonynépének ruházata néprajzi szempontból nagyon érdekes, és különösen az idősebb asszonyoké sokban emlékeztet a török világra". Ezt idézi az 1930-as években Beck a Belső-somogyi református egyházmegye történetében.⁵

Az első szakember Bátky Zeigmond, aki néprajzi szem-
szögből nézi a kérdést. 1910-ben megjelent cikkében össze-
foglalja, s egyben el is veti az eddigi elméleteket. Né-
hány új adatot is hoz: Rinyaszentkirályon is tapasztalta
ezt a szokást, meg azt, hogy a gyász Somogyban is lehet
részleges és teljes. Ez utóbbi a korosabb asszonyokra, kü-
lönösebben az özvegyekre vonatkozik. Ő veszi észre először,
hogy részben a férfiaknál is megnyilvánulhat a gyász. Nagy
József Csököly nyelvjárását ismertetve 1910-ben kitér a nő-
i viselet főbb darabjainak - köztük az idős nők fehér
"főszoréttójának" és "feérevetőjének" - részletes le-
írására.⁷

30 évvel később Fél Edit a gyászszínek jelentőségéről
értekezve Európában és Magyarországon a jobbágykor fehér vá-
szon viseletével hozza kapcsolatba a fehér gyászt.⁸ Ezidő-
tájt a ruházat fő anyaga a házivászon, illetve takácsvá-
szon volt, s ezt csak kiegészítették egyéb színes /kékfes-
tő, karton, stb./ anyagokkal. Gyász alkalmával elhagytak
minden cifraságot-, színes pántlikát, kötényt, mintás fel-
sőkabátot - és maradt a tiszta vászonruha. Ez a szokás a
fehér vászonviselettel együtt maradt fenn Dél-Dunántul ma-
gyar és horvát lakosságánál, amíg a parasztgazdaságokban
kendert, lent termeltek és maguk fonták, szótták meg.

A jobbágykor vászonviseletét itt most csak futólag é-
rinthetjük. Akkoriban - mint már említettük - használtak
színesebb ruhadarabokat is megyénkben, de ezek inkább csak
kiegészítői voltak a vászonöltözéknek. A rendi társadalom,

mint mindenütt Európában a feudalizmus idején, szigoruan vigyázott arra, hogy a jobbágyok öltözködésükben nehog utánozzák a nemességet. Ezt tükrözi Apáti Kiss Sámuel értekezése 1822-ből,⁹ amelyben példaképpül állítja a somogyi magyar köznép egyszerű, durva élte módját, ruházatát, sovány ételét, sorsával való megelégedettségét a "Sopron és Vas Vármegyei piperés köznéppel", mivel "a feljebb emlitett Vármegyékben csak alig lehet parasztot öltözetéről a közönséges Nemestől megkülönböztetni" stb. Somogyban a rendi társadalom "vigyázása" főképpen a cifraszűrök készítésének és viselésének eltiltásában¹⁰, az egyszerű kivitelű szűröket készítő mesterek támogatásában nyilvánult meg.

A parasztviselet nagyobb mértékű kiszinesedése a megye egyes, gazdaságilag fejlettebb területein már a XIX. sz. első felében megindult, így a veszprémi piachoz közelebb fekvő Balatonmentén és a Sió mellett. A XIX. sz. 40-es éveitől már a Kilső-Somogyban és az un.n. "Vizmentén", a XIX. sz. második felében Belső-Somogyban is bekövetkezik ez. E kiszinesedésben a kisenemesség és a megyénkben élő német lakosság viseletének hatását sem lehet tagadni.

A viseletek kiszinesedésének időszakában a vászonruházat még hosszú ideig tartotta magát, mint alsóruha, másrészt a mezőn való munkák olcsó és célszerű öltözéke, harmadrészt diszesebb darabjai, mint az idősebb asszonyok,

férfiak ünneplője. A paraszti társadalomban a meglévő "készletnek" a feltörő ujjal szemben meg kellett szabni a helyét. Hiszen a meglévő vászoningeket, gatyákat, biklákat, stb. végvásznakat nem lehetett eldobni, hanem a parasztlétre oly jellemző kényszerű takarékoságból el kellett hordani életük végéig. A jobbágyfelszabadítás utáni gazdasági fellendülés idején az újat a fiatalabbak igényelték.

A fehér ünnepi vászonviselet azonban egy ideig nemcsak az idősebbek ünneplője, hanem általában a gyász színe maradt. Szándékosan hangsúlyozzuk a marad szót, mivel Somogy magyar és horvát lakosságánál eddig is fehér volt a gyász színe, csak eddig nem vált oly nyilvánvalóan el az ünnepi viselettől, hanem általában azonos volt vele.

A fehér gyász kutatásánál néhány szempontra figyelemmel kell lenni. Azok a ruhadarabok, amelyeket még ma ládák, sifonérok mélyéről előáshatunk "ünnepi" gyászruhadarabok, tehát redőzöttebbek, diszesebbek, mint a jobbágykori ingek, gatyák, biklák voltak. A szegényebbeknek egy hétköznapi, egy ünnepi öltöny jutott. Ezekre mondták "egy bőrben jár, mint a kutya". A fehér gyász máig megőrzött darabjaival kapcsolatban olyan adatokat is nyerhetünk, hogy több váltás is volt belőle. Részben örökségként jutottak hozzá, de a módosabb, no meg a szorgalmasabb asszonyok hosszú téli estén többet is készítettek maguknak. Különösen a néppusztító "egyke" megjelenésével - nem kellett az asszonyoknak

több lányka kelengyjéről gondoskodniok - bőven tellett idejük a vászonholmik felhalmozására.

A fehér gyászra - adataink szerint - leginkább a Zselicben és Belső-Somogyban emlékeznek még. Szórványosan előfordul adat az un. "Vizmente" keleti részén és Külső Somogyban is. Tárgyi emlékek eddig csak Csökölyből és Somogyszobról kerültek elő - teljes női gyászöltözékek. Szennán hosszas utánjárás sem eredményezett teljes gyászgarnitúrát, csupán kontyot, pedig igen élénken él még e szokás az idősebbek tudatában. Legtovább a fehér gyász Somogy azon területein maradt fenn, ahol a paraszti szövés kialakult - tehát Belső-Somogy ^{kender és} nagy/lentermelő és szövő tájain és Zselic kendertermelő és szövő lankáin. A gazdaságilag előbb fejlődő Balatonmentén, Külső-Somogyban és az un. "Vizmentén" nem váltotta fel a takácsszövést a paraszti, sőt e vidékeken legtöbb helyen az 1950-es évekig működtek takácsok. Itt az asszonyok fontak, de nem szöttek. A Nagyberék, Belső-Somogy északi része szintén lentermő vidék, ahol néhányan még ma is szőnek, mégis a Balaton, a déli vasút közelsége, s a lecsapolások okozta gazdasági fellendülés hamarabb meghozta a viselet kiszinesedésével a házivászon ruhadarabok, s vele a fehér gyász kiszorulását, mint Csököly környékén. Csurgó környékén Kanizsa közelsége, és a csurgói tejgyár hatására a tejelő marhatartás gyors fellendülése ugyanezt eredményezte.

A legteljesebb képünk a csökölyi gyászról van. Ismerjük a

ruhadarabok szabását, méreteit. A legfinomabb lenvászonból készültek, a későbbi időkben olykor pamutvászonból "bulavászonzóból" is. A női ingeknek három típusa került elő. A legrégibb típus a mellévarrott ujjú, nyakánál, ujjánál sűrűn ráncolt, pertlivel záródó, elől hasított. A "tuszlis ujjú ümög" hasonló szabású, de kissé diszesebb, hosszúujjú és nem annyira bő. A rékli a legkésőbbi, ezt már gépen varrták, anyaga pamutvászon, szabása polgári. A tuszlis ujjút és a réklit télen használták, mert hosszúujjú, a bokrosümögöt nyáron, mert rövidujjú. Az ingek ujja gyakran finomabb anyagú, mint a "derék" rész.

A "bikla" azaz a lenvászon felsőszoknya 6-8 szélből kézzel sűrűn ráncolt, derekánál 3-4 cm-es övpántba fogott darab, széles, vasalt ráncokkal. Ez alá 2-3 pöntöl került.

A kötény három szél lenvászonból összeillesztett, derekánál sűrűn szedett, lejjebb szélesen vasalt ráncokkal.

A "nyakrevaló kendő" két széles négyszegletes darab, melyet sarkosan felébe hajtva az ing fölött hordtak.

A konty "féészoréttó"-ja félgyász esetén fekete, teljes gyásznál fehér, "csipkéje", "fizője" fehér volt.

A kontyra fehér sifon vagy moll "fejkeszkenőt" kötöttek, a "féérevető" téglalap alakú vászonlepel, amelyet a konty és fejkeszkenő fölött viseltek, úgy, hogy a fül felett két ráncot vetett, végeit pedig a deréknál kézzel fogták össze. †

A fejszorítóval együtt különös, sokak által keletiesnek tartott jelleget adott az arcnak. Gyakran úgy összefogták elől az öregasszonyok a kendőt, hogy csak a szemük látszott ki.¹²

A temetésre, siratásra viseltesebb hétköznapi vettek fel, csak ~~az~~ vasárnap és ünnepen jelentek meg a gyászolók fehérben. Hétköznapi is kitűnt, hogy kik gyászolnak, pl. hétköznapi is fehér volt a fejszorító. Nagypénteken a református templomban az egész falu apraja-nagyja egyformában volt " azaz tiszta fehérben. Ilyenkor a reformátusok nagy ünnepén szinte hivalkodtak csipkebetétes szoknyáikkal, ümögjükkel. Erre az alkalomra legtöbbnek önálló garniturája volt, a sáfránnyal sárgított un. nagypénteki sárga. Ez diszesebb, mint a többi.¹³

A férfiak, amíg bőgatyában jártak, egyedül fehér nyakravaló kötésével fejezték ki gyászukat.

Általában ügyeltek arra, hogy a téli felsőkabát se legyen színes, ilyenkor a nők tiszta fehér, a férfiak lehetőleg sima szürte vettek fel. Ha színesebb volt a kisködmön, a nyakravaló kendőt a tetejére kötötték.

Somogyszobról került a Muzeumba egy női gyászöltözet. Szabása nagyjából azonos a csökölyivel, de sem a kötény, sem a péntől nem rakott. Csipke helyett farkasfog illeszti össze a kötény részeit. Régiesebbnek tűnik a csökölynél. A péntől vagy bikla széles 8-10 cm-es "foglatja" azt mutatja, hogy kicsit feljebb viselték a mell alatt, amíg a csökölyit pont a derékon.

Emlékezésanyag elég bőven áll rendelkezésünkre több somogyi

közsegből, Kisbajomból, Kálmáncsáról, Csokonyavisontáról, Darányról, Lábodról, Szennáról, Patcáról, Szilvásszentmártonból.¹⁴ Kastélyosdombói, lábodi, hosszufalusi, rinyahosszufalui régi fényképek is utbaigazítást nyújtanak.¹⁵

Az emlékezésanyag^ból nagyjából tudunk csak következtetni a szabásra, méretekre, diszítésre. Teljesen homályban maradt a férfiak gyásza és a félgyász, már alig emlékeznek rá. A szennai és kálmáncsai adat mellespéntölökről, illetve hátasszoknyákról tudósít, ilyen darabok már aligha vannak Somogyban. A Zselic községekben Szennán, Patcán, Zselickisfaludon és Szilvásszentmártonban az őslakosok fehér gyászviseletének legfontosabb alkalmá a nagypéntek maradt. Így is nevezték, hogy "nagypénteki gyónó" ruha.¹⁶

A drávamenti horvátoknál csupán egy-két évtizede kerültek ki a használatból a viselet elhagyásával a teljes gyász és félgyász ruhadarabjai. Nemcsak az idősebbek, hanem a középkorúak és a fiatalok is fehérben gyászoltak még 1940 körül is.¹⁷

A magyar lakosságnál a viselet szinesedésének betetőződésével a XX. sz. elején hódít ^{tért} rák a fekete gyász, elterjedése az I. világháború idejére esik. Ekkor a községek lakosságának nagy része állandóan gyászban járt, mert legtöbbnek volt a fronton hozzátartozója. Sok fiatalasszony nem is vetette le többet a gyászruhát. Először az egykézés miatt nagy létszám-ban betelepülő katolikus lakosok terjesztik el a fekete gyászt, hamar átveszik tőlük az őslakosok, a református nagygazdák is. Csak néhány elzártabb község középkorú és ennél idősebb asszo-

nyai ragaszkodtak tovább a vászon gyászruházathoz, mert maradt belőle bőven készlet. Talán a legnagyobb vászonkészlet a szövő és leghiresebb lentermelő községben, Csökölyben maradt fenn. Itt még az 1920-as években is ládászám ásták el a vászonruhákat, himes szőtteseket a halottal.¹⁸ Ezért is tartotta magát legtovább itt a fehér gyász.

Két területen - a Csurgó környéki falvakban 1920-50 között, a Zselicben 1940-50 körül - egy átmeneti jellegű "főstőkék" gyász alakult ki. A gyászoló minta nélküli kékfestő viseletet öltött, a konty tiszta fehér volt. Ez is paraszti jellegű szokás, mivelx a ruhák szabása és viselése hagyományos.¹⁹

E rövid ismertetésben csak jeleztünk egy jellegzetes somogyi néprajzi kutatási kérdéskört. A fehér gyász, mint a jobbágykori vászonviselet késői hirmondója, még mindig homályos, bár nem egészen fehér folt a tudomány számára. A ma még fellelhető ruhadarabok alapján, emlékezésanyagból, rekonstrukcióval talán még kideríthetők az összes női ing, szoknya, kötény, kendőféle és konty típusok, valamint a férfiaknál az ing, kötény és nyakraváló, stb. típusok. A félgyász és teljes gyász, az egyes generációk, a társadalmi rétegek és vallási csoportok részvétele a fehér gyászban - olyan kérdések, amelyekre fény derülhet. Fontos feladat annak a gyűjtése, hogy mekkora ruharepertoár állt az egyes rétegek asszonyainak rendelkezésére.

E téma feldolgozása segítene a jobbágykori viselet ma még homályos és nehezen értelmezhető irodalmi és levéltári forrásaik jelentésének magyarázatában, megszólaltatásában, természetesen a néprajz egyik jellegzetes módszerével a visszavetítéssel.

Jegyzetek.

1. W. Kovách Aladár: A Tolna megyei Sárköz népviselete,
Néprajzi Értesítő, 1907. 212 p.
Várady Ferenc: Baranya multja és jelene, Pécs, 1896.I.179.
Lukácsy Ferenc: Az Ormánság népe. Pécs, 22. p.
2. Széchenyi Imre gr.: Somogy megye, Bp. 1892. 8. p.
3. Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képekben. 13.k.1894.
/Bakšay Sándor: Somogy vármegye/.
4. Malonyai S. /szerk/ : A Magyar Nép Művészete /Bakonytól
a Tolna megyei Sárközig. 1908. 106. p.
5. Csánki Dezso /szerk. / Somogy vármegye monográfiája. Bp.
é.n. 56. p.
Beck Géza: A belsősomogyi református egyházmegye története,
Csurgó, 1935-37.
6. Bátky Zsigmond: Adatok a fehér gyászviselethez, Ethnographia,
1911. 33.
7. Nagy József: Csököly nyelvjárása. Bp. 1910. 20 p.
8. Fél Edit: Adatok a gyászszínekhez, Ethnographia, 1935.6-16.p.
9. A. Kiss Sámuel: Értekezések Somogyról. Tudományos gyűjtemény.
1822. V. kötet. 39-40. p.
10. Gönczi Ferenc: A cifraszűrök készítésének és viselésének el-
töltása. Néprajzi Értesítő, 19. 268-272.
Gönczi Ferenc: A szűrök és ködmönök árának meghatározása 1812-
ben. Ethnographia, 1940-41. p.
11. Király István: A szarvasmarhatenyésztés átalakulása Somogy
megyében, 1848-1944. Agrártörténeti Szemle,
1963. /177-211. p. /